

Kielitoimiston vastauksia ja suosituksia

Teettää—teetättää, ikuistaa—ikuistuttaa

Nim. A. M. pohdiskelee Uudessa Suomessa 23. 3. sanaparia *teettää — teetättää* ja haluaa tehdä eron: teettämisen on toisen asteen teettämistä, teettämisen teettämistä. Hän mainitsee kysyneensä näitä sanoja usealta

tuttavaltaan ja saaneensa yksimielisen tuen tälle käsitykselleen. Pelkästään loogillisesti ajatellen asia tietysti onkin niin, ja kun ihmiseltä kysyy, mikä ero on sanojen *teettää* ja *teetättää* merkityksessä, on luonnollista että vastaus on A. M:n saama. Muistuu mieleen kasku tukinvedosta: hevonen

vetää, mies vedättää, pomo vedätyttää ja yhtiö vedätetyttää. Elävässä kielessä asia kuitenkin yleensä ei ole näin, vaan noita moninkertaisia johdannaisia käytetään yksinkertaisen merkityksessä. Joku esimerkki Nykysuomen sanakirjan aineksesta: »Sellaista se rakkaus välillä teettää.» (Tiitus.) »Joko minun järkeni on kääntänyt minulle selkänsä, kun se näitä teettää?» (Maria Jotuni.) »Kaikkea se teetätyttääkin — aikuisilla miehillä.» (Eero.) Merkitys on kaikissa täsmälleen sama: panna tekemään, ja »teettäjänä» on jokin mielihalu. Pitemmät johdannaiset ovat siis tarpeettomia.

Myöskään verbeillä *ikuistaa* ja *ikuistuttaa* ei voi sanoa yleisesti olevan A.M:n esittämää eroa, nimittäin että taiteilija ikuistaa kuvattavansa, mutta kuvansa tilaaja ikuistuttaa itsensä. Nykysuomen sanakirjan aineksessa on 18 esiintymää, joissa ikuistuttaa ilmeisesti merkitsee samaa kuin ikuistaa, esim.: »Tämän tyttärensä on mestari ikuistuttanut oheen liitetystä maljaa kantavan tytön kuvassa.» (Hilda Käkikoski.) Silti on toisenlainenkin merkitys mahdollinen, vaikka sanakirja ei sitä mainitse. Seuraavassa lauseessa tuntuu olevan kysymys teettämisestä: »Tämän suurtyönsä hän [Darcios] ikuistutti noin 1700 jalkaa korkeaan Behistunin jyrkkään kallioseinään.» (Forsman—Soveri—Virkkunen.) Ikuistuttaa-verbi voidaan nimittäin merkitykseltään johtaa kahdesta kantasanaista: *ikuistua* — ikuistuttaa (= panna ikuistumaan, ikuistaa) ja *ikuistaa* — ikuistuttaa (= panna ikuistamaan). Samoin voi joku hallitsija *kaunistuttaa* pääkaupunkinsa, ts. panna arkkitehtinsa sitä kaunistamaan. *Vahvistuttaa* merkitsee vahvistamaan panemista (diktaattori vahvistuttaa eduskunnalla jonkin määräyksensä) ja on siis toista kuin

vahvistaminen. Mutta toisaalta merkitsevät *kauhistuttaa*, *raaistuttaa*, *synkistyyttää* aivan samaa kuin *kauhistaa*, *raaistaa*, *synkistää*, sillä ne ovat johdannaisia verbeistä *kauhistua*, *raaistua*, *synkistyä* ja merkitsevät kauhistumaan, raaistumaan, synkistymään saattamista eivätkä kauhistumaan panemista jne. Yleistä sääntöä ei siis voi antaa, on vain tarkattava kunkin sanan merkitystä.

Sektorin on sitä suuruusluokkaa, että sen tiimoilta pääsaa puhetta.

Yhteiskunnassa on aina liikkeellä erilaisia muoteja kaikilla kulttuurin aloilla — niinpä kielessäkin. Jokin uusi ilmaus, joka jossain pulpahtaa esiin, miellyttää kuulijoitaan, he rupeavat sitä käyttämään, ja niin piiri laajenee. Nimimerkin T-o R-n Uudessa Suomessa 1. 4. esille ottamat otikkoon sisältyvät sanat ovat juuri tällaisia muoti-ilmauksia. Voimme kuvitella, että johonkin talouselämän katsaukseen on liittynyt tilastolukujen havainnollistamisessa hyvin tavallinen piirros: ympyrä, joka on jaettu talouselämän eri puolia esittäviin sektoreihin. Tekstissä on sitten puhuttu »julkisen sektorin» ja »yksityisen sektorin» suhteista. Tällaisia havainnollistavia ympyröitä katselemaan tottuneet talousmiehet ovat sitten, luottaen lukijoidensa samanlaiseen koulutukseen, ruvenneet käyttämään *sektori*-termiä samassa merkityksessä myös ilman ohessa olevaa piirrosta — ja uusi ilmaus on ollut valmis lähtemään liikkeelle. Sanassa sellaisenaan ei ole mitään vikaa, on vain kysymys siitä, miten laajalti sitä on aihetta käyttäjä, ja siinä suhteessa epäilemättä nykyään ylitetään kohtuuden raja. — T-o R-n ehdottaa tilalle sanaa *lohko*. Nyt on kuitenkin

niin, että koulugeometrioihin ovat vakiintuneet ympyrän leikkauskuvioiden nimet *sektori* ja *segmentti*, joista edellinen tarkoittaa kahden säteen, jälkimmäinen yhden janteen erottamaa ympyrän osaa. Sanaa *lohko* on käytetty sekaisin näitä molempia merkitsemään eikä se ole päässyt yleisesti hyväksytyksi termiksi. Jos siis halutaan pitää elossa tämän termin kuvallinen alkuperä, on juuri *sektori*-sanan käyttö luonnollista.

Suuruusluokka on toinen muotisana. Alkuaan sanaa on käytetty mitattavissa olevista ilmiöistä, tähtien valovoimasta yms. Varsin luontevasti tästä johtuu esim. seuraava käyttö: »Päijänteen suuruusluokkaa oleva (= jokseenkin P:n kokoinen) järvi.» »Valtion ja kuntien menot ovat aivan eri suuruusluokkaa.» Mutta muoti-ilmaukseksi tultuaan »suuruusluokka» on hypännyt yli normaalien rajojensa. Jokin asia on nyt »sitä suuruusluokkaa, että sitä ei voida jättää huomiotta», sen sijaan että se yksinkertaisesti olisi »niin tärkeä», jne.

Siis: ilmauksissa sellaisinaan ei ole mitään vikaa, niitä vain käytetään liikaa, sopivissa ja sopimattomissa paikoissa.

Tiimalta, tiimoilta on sekin muoti-ilmaus, vaikka kansanomaisempaa lähtöä. Alkuperäistä käyttöä kuvastavat seuraavat esiintymät: »Tänne rupeaa sen [rautatien teon] tiimalta tulvaamaan väkeä joka haaralta» (Minna Canth 1886); »— — kun se on niin taipunut korttipeliin, juominkeihin ja joutaviin kestinkäymisiin, jottei niiden tiimalta muista itsellään sielua olevankaan» (Juho Reijonen 1889). Vallankin pakinoitsijain viljelemänä tämä kansanomaisen »tiimalta» on saanut rinnalleen monikollisen »tiimoilta» ja lisäksi laventunut merkitykseltään. Alkumerkityshän on 'takia', mutta nyt

eduskunnassa keskustellaan »vakauttamisohjelman tiimoilta», mikä merkitsee samaa kuin 'vakauttamisohjelmasta'. Siis tavanmukainen muoti-ilmauksen kehitys tässäkin: luonteva alku, mutta sitten paisuminen yli äyräiden.

Kaksi esteettistä sanarumilusta

»Edvin Laine oli ohjauksessaan varsin tasasuhtaisesti painottanut sekä näytelmän kohtalontäyteistä, järkyttävää ilmapiiriä että henkilöiden maanläheistä *elonkeraisuutta* — —.» (US.) — Tämän sanan historia on varsin erikoinen. Kirjallisuuteemme se on tullut Kalevalasta, jossa se kerran esiintyy (37: 240—): »Elkätte pojat poloiset / — — / ollette *elonkeraiset* / elikkä elottomatki, / — — / naista kullaista kosiko — —.» Sanaa on Ahlqvistista alkaen luultu Lönnrotin tekaisemaksi, eikä sitä olekaan siinä kansanrunossa, joka Väinö Kaukosen tutkimuksen mukaan on tässä kohdin ollut Lönnrotin pohjatekstinä. Uhtualainen Varahvontta Sirkeinen on laulanut: »Elkäätte elolliset, / elkäätte elottomatkaan — —.» Kuitenkin sana on aunukselaismurteissa todella esiintyvä, kuten mm. Karjalan kielen sanakirjan ainekset osoittavat, ja Lönnrot on *elolliset*-sanan tilalle pitempää, mittaan sopivaa tarvitessaan tarttunut siihen. Merkitys on 'varakas'. Kalevalan kansion välissä tämä aunukselainen muresana piiloili vuosikymmenet, kunnes lähti kummittelemaan. Todennäköisesti sen laski liikkeelle Lauri Haarla — esim.» Lemmin pojassa» 1922 se esiintyy seuraavaan tapaan: »Elonkerainen mulla on poika, miehistä kaunein ja riemullisin.» Tässä toisessa tulemissaan sana merkitsee 'elävää, verevää, vitaalista', ja siitä on tullut esteet-

tikkojen mielisoja. Olisi kuitenkin kaikki syy päästää sana pois oudosta ympäristöstään, teatterimaailmasta, elämään entistä varjoelämänsä Kalevalan 37. runoon, ja täyttää sen paikka esim. jollakin kolmesta mainitusta sanasta elävä, verevä, vitaalinen.

*

»Malmi Vilppula iloisena leskenä *vei* myöskin osaansa taitavasti *läpi* ja sai leskenä säkenöivää ja luonnollista iloisuutta.» (HS.) Tässä kuvastelee saksalainen musiikkikieli: *durchführen* = viedä läpi. Tällaisista yhdysverbeistä (*katsoa ulos* 'näyttää', *panna ylös* 'asentaa' jne.) on yleensä jo päästy — ja aika olisi päästä myös »osan läpiviennistä». Suomea olisi *esittää, suorittaa, toteuttaa, laulaa, näyttää*, aina tilannetta myöten.

Maaseutukaupunki — *maakuntakaupunki*

Suomessa on *maaseutu*-sanalla kaksi merkitystä: ensiksikin se merkitsee kaupungin, toiseksi erityisesti pääkaupungin vastakohtaa. Tämä on tietenkin epätasällista ja aiheuttaa aina silloin tällöin närkästystä, todellista tai teeskenneltyä, »maaseutukaupunkien» asukkaissa, kuten »Maaseudun kaupunkilaisessa» (US 21. 2. ja HS 24. 2.), joka on pahentunut lauseeseen: »— — ensi kertaa tapahtuu, että taideteollisuusnäyttely avataan maaseudulla — Turussa». Tosiasia on, että molempia merkityksiä tarvitaan, oli sitten näissä merkityksissä yksi sana tai kaksi. Kielitoimiston hoitaja on aikanaan radiossa suositellutkin pääkaupungin vastakohtaksi sanaa *maakunta*. Tällä sanalla on jo muita merkityksiä ennestään, mutta kuitenkin olisi sekaantumisen vaara pienempi kuin *maaseutu*-sanaa käytettäessä. *Maakunta* merkitsee, paitsi enemmän tai vähemmän tarkkara-

jaista valtakunnan osaa (Häme, Savo jne.), jonkin keskuspaikan ympärillä olevaa, sen piiriin kuuluvaa aluetta. Nykysuomen sanakirja mainitsee esimerkit »Matkustaa pitkin maakuntaa.» »Tapaus on herättänyt melkoista huomiota maakunnassa.» Koko valtakuntahan kuuluu pääkaupungin piiriin, joten *maakunta*-sanan merkityksen laajentuminen ehdotetulla tavalla ei tiedä suurtakaan muutosta vallitsevaan kielenkäyttöön. Sitä paitsi *maakunta* esiintyykin jo näin käytettynä. Turkulainen ja tamperelainen ylioppilas matkustavat »maakuntaan» (tai »provinssiin») lähtiesään käymään kotonansa. Myös sanat *maakuntakaupunki* ja *maakuntalehti* ovat jo olemassa.

Siis: niille, jotka tuntevat *maaseutu*-sanan kaksimielisyyden haitalliseksi, suositellaan vastakohta-asettelua *pääkaupunki* — *maakunta* (tai *maakunnat*) samoin esim. *pääkaupunki* — *maakuntakaupungit*, *pääkaupungin lehdet* — *maakuntalehdet*.

Nylon nailoniksi

Otsikossa mainitun tekoaineen nimi esiintyy nykyään suomessa ns. sitaattilainana, ts. kirjoitettuna ja äännettyinä englantilaisittain. Tämmöinen lainaustapa on luonnollinen, niin kauan kuin sana on suhteellisen harvoin käytetty, niin kuin esim. ulkomaiset, sitaatteina käytetyt arvonimet sellaiset kuin *lady*, *sir*, *monsignore*. Mutta kun sana on niin yleinen kuin nylon on nykyään, on aika päästä sitaattilainan kannalta. Jollei käsitettä haluta ristiä uudelleen, on kaksi mahdollisuutta: joko on kirjoitustapa mukautettava ääntämykseen tai ääntämys kirjoitustapaan. Suomen Akatemian kielilautakunta suosittelee nyt edellistä vaihtoehtoa ja siis ääntä-

myksen mukaista kirjoitustapaa *nailon*. Päinvastaisen menettelyn tiellä on se, että ääntämys *nylon* — *y* ja *o* samassa sanassa — olisi suomen kielen vokaalisoinnun vastainen. Italian kieli on tiettävästi jo aikaisemmin tehnyt

saman ratkaisun, siinäkin kirjoitetaan englantilaisen ääntämyksen mukaisesti *nailon*. — Kielilautakunta on antanut suosituksensa neuvoteltuaan teollisuutta edustavien järjestöjen kanssa.